

קרל צטארק

המאבק על מוסדות תרבות יהודית בליטא הסובייטית בתקופה הפוסט־סטאליניסטית 1956–1958

לזכרו של ברל צ'סאָרק

סיבות רבות גרמו לכך שמוסדות התרבות היהודית בליטא היו יחסית רבים יותר, והתקיימו זמן רב יותר מאלו שביתר האזורים שסופחו לברית־המועצות בתחילת מלחמת העולם השנייה.

תופעה זו בלטה במיוחד בתקופה הראשונה של סיפוח ליטא לברית־המועצות (1940–1941),¹ ונמשכה לטירוגין גם בשנים הראשונות שלאחר המלחמה. כך, למשל, הוקמו בוילנה ובקובנה, כבר בסתיו 1944, שורה של מוסדות חינוך וטיפול לילדים יהודים, אחד מהם – בית־הספר היהודי בקובנה, שנותר, כנראה, היחידי מכל המוסדות היהודיים מסוג זה בכל ברית־המועצות ופעל ברציפות בעיר זו במשך קרוב לשש שנים (1944–1950).²

בתוך תקופה זו פורסם בבית־ההוצאה היהודי במוסקבה אחד הספרים הבודדים, (אם לא הראשון), בידידי הסוקר בפרוטרוט את המאבק השיטתי של יהודי גיטו קובנה נגד הגרמנים.³

אולם יחד עם זאת הוסרה האנדרטה בגיא ההריגה, פונאָר, לזכר הנרצחים היהודים בתקופת השואה, וכן נסגר המוזיאון הממלכתי היהודי בוילנה. במקומות רבים נעלמו כתובות בידידי ממצבות של קרבנות השואה. ספרים בידידי ובעברית נמסרו למחזור.

מצב זה של חיסול טוטאלי כמעט של התרבות היהודית, שרר לא רק עד מותו של סטאלין ב־1953, אלא נמשך גם בשלוש השנים הראשונות של התקופה הפוסט־סטאליניסטית.

1 דב לוין, **תקופה בסוגרים**, 1939–1941, האוניברסיטה העברית, המכון ליהדות זמננו והוצאת הקיבוץ המאוחד, ירושלים, 1989. טבלה של מספר מוסדות החינוך היהודיים באזורים המסופחים, בעמ' 115.

2 דב לוין, הפרק האחרון של בתי־הספר היהודיים הממלכתיים בברית־המועצות, **יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה 1944–1948**, אוניברסיטת בן־גוריון, קרית שדה־בוקר, עמ' 88–112.

3 מ. ילין ד. געלפערנ: **פּאַרטיזאַנער פֿון קאָנאַסער געטאָ, אָגיו, מעלובע פֿאַרלאַג, מאָסקווע, 1948, 165 ז'.**

אמנם בתקופת שלטונו של הרושצ'וב, חלה תמורה מסוימת לטובה, והיו הישגים, אך גם הללו הושגו בעיקר כתוצאה ממאבק עיקש וממושך, שנישא במידה רבה על כתפי יחידים.

אחד מהם היה בְּרֵל צְסָרְקָס (Cesarkas – בליטאית), שנפטר ב־10 בנובמבר 1990 (כ"ב בחשון תשנ"א), בירושלים, לאחר מחלה קשה.

בְּרֵל צְסָרְקָס נולד בעיר וילקומיר (Ukmerge) שבליטא ב־1922, וסיים שם את הגימנסיה היידישאית. במלחמת העולם השנייה, הצליח להימלט לפְּנִים ברי"ת המועצות, ושירת כמקלען בגדוד 156 של הדיביזיה הליטאית בצבא האדום. לאחר מכן היה פְּנָר בתזמורת של הדיביזיה.

אחרי המלחמה חזר לליטא, סיים שם את הקונסרבטוריון וניגן בתזמורת הפילהרמונית. במסגרת עבודתו בתפקיד בכיר במוסד "גלאוליט" (הצנזורה), נוכח בצורה מוחשית במדיניות של הכחדת התרבות היהודית, ופתח במאבק עיקש וממושך נגד תופעה זו.

כחבר ותיק במפלגה הקומוניסטית פנה בעל־פה ובכתב אל מנהיגי המפלגה במוסקבה ובווילנה⁴ לתקן עול זה שהיה מנוגד, לדעתו, לאידיאולוגיה הקומוניסטית הבסיסית. לחיזוק טענתו הוא הביא נימוקים מוצקים ומובאות מכתבי לנין, ומנהיגים אחרים.⁵

עוד טרם קיבל צְסָרְקָס תשובה רשמית, הוא העז להקים שורה של מסגרות־פעולה לתרבות יהודית: מקהלה, חוג דראמטי, להקת ריקודים וסדנה לילדים,⁶ להם הדפיס 'אלף בית' מיוחד. עשרות המשתתפים בחוגים אלה הופיעו במשך הזמן בקונצרטים פומביים בוילנה, בקובנה ובמקומות אחרים.

כך העמיד בְּרֵל צְסָרְקָס, יחד עם חבריו ועוזריו הנאמנים, את השלטונות בליטא בפני עובדות מוגמרות. ואם כי, תוך כדי מאבקו ספג גם מפלות מכאיבות, ואף נותר

4 Dov Levin, "The Struggle for Institution of Jewish Culture in Soviet Lithuania 1956-1958, Three Documents including a Letter to Nikita Khrushchev", *Jews and Jewish Topics in Soviet Union and Eastern Europe*, 3(13), Winter 1990, pp. 49-54.

5 בין היתר ציטט צְסָרְקָס מתוך כתבי לנין את הקטע הבא: "כל אזרח רשאי לדרוש את ביטולו של כל חוק שמונע להעסיק על חשבון הציבור, מורים מיוחדים לידיש, להיסטוריה יהודית וכד' או: להקציב אמצעי לימוד עבור ילדים יהודים, ארמנים, רומנים ואפילו עבור ילד גרוזיני בודד" (V. I. LENIN, *The Corruption of Workers by Subtle*) (*Nationalism*, Vol. 20, p. 27).

6 על החשיבות לקיומן של המסגרות הללו מבחינה לאומית, ולגורם בהאטת ההתבוללות בקרב הנוער היהודי, ניתן ללמוד מזכרונותיו של אחד מעוזריו של צסארק, שלימים עלה לישראל, והיה מהמייסדים של הלהקה 'אנחנו כאן'. בין היתר הוא נזכר בתופעה שרווחה בקרב ההורים היהודים לפנות ואף להתחנן שיקבלו את בניהם ובנותיהם "למקהלה או לחוגי ריקוד, שאם לא כן קיימת סכנה מוחשית שהללו יתרחקו מהיהדות". מארק מויזעס, "יידישע קאלעקטיוון פֿון טעאטער קונסט אין ווילנע 1956-1971", *ירושלימער אלמאנאך*, 27, תשס"ג-2003, עמ' 84.

הוא קבע שלא יפורסם דבר מן הריאיון, עד שנקבל הרשאה ברורה, אם באמצעות סימן מוסכם במכתב, ואם באמצעות בני משפחתו הקרובים המתגוררים בירושלים.

בריאיון מוקלט שערכתי עמו בידישי, ב־7 ביולי 1978, הוא סקר בצורה שיטתית את העובדות העיקריות, והפרטים המרתקים, מהמאבק הדראמטי שניהל נגד הכחדת התרבות היהודית בליטא.

בריאיון אוזכרו שמות אנשי השלטון שהיו מעורבים בנושא. כן צורפו לריאיון העתקים מהמכתבים והתזכירים אל האישים הללו.

הסרט והתמליל של ריאיון בלעדי זה, המשתרע על 96 עמודים, הופקדו, כמקובל, בגנזי המכון ליהדות זמננו, באוניברסיטה העברית בירושלים, תחת המספר הסידורי (98) 6 כחומר 'שמור'.

רק לאחרונה, בשכבו על מיטת חוליו, ממנה כבר לא קם, ביקש המנוח לפרסם ברבים את החומר הזה.

משאלתו זו מתמלאת אכן, גם במסגרת מאמר זה.

אין ספק, שנוסף על חשיבותו הסגולית של התיעוד, שהוזכר לעיל, ייחשף גם מאבקו של 'ליטוואק' עקשן וצמוד למטרה, שפעל זמן ניכר כזאב בודד, אך את פירותיו קצרו רבים.

בסוף שנות השמונים, כאשר החלה להתפרק המסגרת של ברית־המועצות וליטא, כמו של יתר הארצות הבאלטיות, החל להתפתח תהליך חיובי בברכת המשטר הלאומי.

חלק מהפעילים של 'חברת התרבות' היו בעבר קשורים בממסד הפוליטי המקומי, וכן הצטרפו כאלה שנולדו וגדלו בתקופה הפוסט־סטאליניסטית, אך מסיבות שונות לא התנסו אישית במאבקים שהנהיג צ'סאק.

ייתכן שפער הדורות, בינו לבינם, וכל מה שמשמע מזה, גרם לכך שבמשך הזמן, גם לא היה שותף לפעילות שלהם במישור התרבותי.

מכל מקום, בשיחה שניהלתי עמו בערוב ימיו, נשמעה מפיו נימת הסתייגות מטיב פעילותם, שנועדה, בין היתר, לשבח את הפעילות של הממשל החדש, ומאידך – למזער את הממדים של מעשי הטבח הברוטאליים בידי שכניהם הליטאים בתקופת השואה.

נתקבלו במערכת

- אנוליק בנימין: רוץ אל השער, בני, לוחמי הגיטאות 2002
אש שלום: ילד של סתיו, תרגמה מיידיש לאה איילון, 'מערכת' קיבוץ דליה 2007
בילבול רוז: בגוף ראשון: מעשה במעשים, ירושלים 2007
לב מישה: סופרים ואמנים בני־דורי, תרגם מאיר אבני, קיבוץ שמיר 2006
לוי זאב: הרמנויטיקה במחשבה היהודית בעת החדשה, ירושלים 2007
מאירקעוויטש אברהם: 1. עסייען, דערציילונגען און דאָקומענטאַציע, פתח תקוה
2007; 2. בדרך אל הארץ המובטחת, הוצאת ירון גולן, פתח תקווה 2007
סאנדלער באָריס: ווען דער גולם האָט פאַרמאַכט די אויגן, תל־אביב 2004
קאַרלאָוו באָריס: קאַטאַוועס אָן אַ זינט, נעכטיקע לידער, ירושלים 2007
שפיגלבלאַט אלכסנדר: 1. גרינער אומעט, לידער, תל־אביב 2007;
2. בלאָע ווינקלעך, איציק מאַנגער לעבן, ליד, באַלאַדע, תל־אביב 2002;
3. דורך פאַררייכערטע שייבלעך, תל־אביב 2007
אויפֿן שוועל, ניו־יורק 2006, מס' 335–336
דווקא 2, ארץ יידיש ותרבותה
יצחק גנוז (עורך): ידע עם, במה לפולקלור יהודי, 67–68, 2007
ילקוט מורשת, לחקר השואה והאנטישמיות, מס' 84, 2007
מהות, לא, כתב עת ליצירה יהודית, מכון הברמן למחקרי ספרות, 2006